

Gondolkodásunk formálói: a csalódás és a trauma

Introspekción, de barátokkal és kollégákkal való beszélgetések alapján is azt mondhatom: azok, akik életünk valamely szakaszában véleményt változtattak a tanulmányban tárgyalt témákban, azt nem könyvek vagy cikkek hatására tették. A gondolkodást erősen befolyásolják metaracionális tényezők: értékek, érzelmek, előítéletek és remények. Ezek kapuként vagy legalábbis szűrőként működnek: vagy beeresztenek bizonyos hatásokat, vagy elzárják azok útját. Az egyén vagy nyitva áll egy gondolat előtt, vagy lelke és értelme be van záródva előtte.

Olvastam Misest és Hayeket harminc évvel ezelőtt, és elvettem a piaci szocializmussal szemben felhozott érveiket. Később újra elolvastam őket, más mentalitással — és egyszeriben nyitva álltam érveik előtt. Megszűnt bennem egykori önmagam, a „naiv reformer” szembenállása, aki számára a kelet-európai szocializmus néhány axiómája megrendíthetetlennek tűnt, s aki csupán több decentralizációt igényelt a túlzott központosítás helyett.

Ami gondolkodásunkat átformálta, az a politikai traumák és kiábrándulások sorozata volt. Sok esetben még a szakember, például a közgazdász számára sem a saját szakterületén szerzett negatív tapasztalat adta meg a döntő lökést. Saját szakmai nézeteik revíziója esetleg csak később következett be. Előbb *világnézetiük* alapjai dőltek össze, mégpedig rendszerint valamilyen megrendítő élmény hatására: például az orosz tankok látványa Budapesten, Prágában vagy Afganisztánban; vagy a börtönből visszatérő barát élménybeszámolója. És ha azután ez a megvilágosodás bekövetkezett, viharszerű hirtelenséggel vagy fokozatosan, a keserű élmény lélekmarkosó hatása révén, akkor egyszeriben nyitva áll az elme a racionális érvekre is. Hirtelen fellobban az olvasás-újraolvasás szenvedélye. Írások, amelyek gondolatai korábban leperegtek az előítéletek faláról, egyszeriben meggyőzőnek tűnnek. Ki felületesebben, ki mélyebbre szántva felforgatja önmaga gondolati rétegeit, revidálja filozófiáját és szakmai elveit is. Ez a felszántott talaj kell ahhoz, hogy a korábban vakhitű közgazdász elkezdjen komolyan gondolkodni az olyan szakkérdéseken, mint a szabad belépés vagy a piactisztító ár.

Keserű érzéseket kelt ez a fajta visszapillantás. Szerénységre és intellektuális alázatra tanít. De talán némi büszkeség is vegyíthető ebbe a visszaemlékezésbe: legalább volt erőnk küzdeni saját előítéleteinkkel szemben, kinyitni az ajtókat, és segíteni másoknak is a szellemi ajtók kinyitásában.

Mégis, miközben elismerhetjük e fokozatos felébredés morális értékét, fel kell tenni a kérdést: érdemes volt-e kínkeservesen választ keresni néhány igen nehéz kérdésre, ha egyszer a válasz már ismert volt? Meg vagyok győződve arról, hogy a válasz igenlő; a keresésnek volt értelme és értéke.

Ez összefügg a társadalomtudomány prediktív erejének korlátaival. Már röviden érintettem a kérdést egy korábbi alfejezetben, de itt vissza kell térnem hozzá. A társadalomtudományok csak „kis” és gyakran ismétlődő eseményekkel kapcsolatban képesek aránylag megbízható előrejelzést adni. A „nagy” és vissza nem térő eseményekkel kapcsolatban nem adható *tudományos eszközökkel* igazolt predikció. Mises vagy Hayek figyelmeztetései a piaci szocializmussal kapcsolatban zseniális sejtések, de *ex ante* nincsenek tudományosan bizonyítva. Egy vízió állt itt szemben egy sejtéssel, nem egy tudományos állítás annak tudományos cáfolatával. Most azonban már eljutottunk az *ex post* állapotába. Ma már kellő ismeretanyag gyűlt össze állítások igazolására. Azoknak az országoknak a közgazdászai, ahol kísérlet folyt a piaci szocializmus megvalósítására, képesek immár első kézből származó információ alapján jelentést tenni. Minden perben nagy súlya van a közvetlen szemtanúk és az áldozatok vallomásainak. Nem azonos a piaci szocializmusról vitatkozni a harmincas években Londonban és Chicagóban

vagy a kilencvenes években Budapesten, Varsóban és Moszkvában. Az utóbbi vitának megvan a maga sajátos értéke: több, gazdagabb és sok tekintetben meggyőzőbb annál, mint ami a harmincas években elhangzott.

Az előbb szoltam a racionális meggyőzés korlátairól és az eszmék útjában álló előítéletekről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindenkit hagyjunk magára a saját tanulási-kiábrándulási folyamatában. A probléma még mindig él. Egyrészt továbbra is napirenden van ott, ahol még fennáll a szocialista rendszer. Ez utóbbi nem csekély része a világnak: ide tartozik a többi között Kína és Vietnam; két olyan ország, ahol továbbra is országos méretben folyik a kísérletezés a piaci szocializmussal.

Emellett azokban a posztszocialista országokban, amelyekben már parlamenti demokrácia van, különös utóvédharcot folytat a piaci szocializmus eszméje. „Antibolsevik piaci szocializmusnak” is nevezhetném ezt a sajátos gondolatot, amely a következőképpen foglalható össze. „A kommunisták nem tudtak boldogulni az állami vállalatokkal. Majd mi, a kommunistákat felváltó hatalom megmutatjuk: képesek vagyunk jól irányítani az állami szektort, bármily nagy legyen is az.” E gondolat jegyében konzerválják a közgazdaságilag indokoltnál sokkal szélesebb területen az állami tulajdont, vezetik be újra az állami szektor irányításának bürokratikus központosítását, jelölik ki a vezetőket politikai és nem szakmai kritériumok szerint. A szocialista rendszer idejéből ismerős jelenségek ezek — és hatásuk nem lesz kevésbé káros, mint amikor ugyanez a kommunista párt vezetésével folyt.

A probléma tehát tovább él — s ezért érdemes továbbra is foglalkozni vele. Talán már van elegendő felvilágosodott vagy felvilágosodásra hajlamos ember, aki kész hallgatni a piaci szocializmus kísérletein túljutott emberek szavára. Szeretném remélni, hogy a kelet-európai tapasztalat megkönnyítheti számukra is a zsákutcák elkerülését és a helyes út megválasztását.

Hivatkozások

- ARROW, K. J.—HURWICZ, L. [1960]: Decentralization and Computation in Resource Allocation. Megjelent: *Essays in Economics and Econometrics*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 34—104. o.
- ALCHIAN, A. A. [1965]: Some Economics of Property Rights. *Il Politico*, 30 (4), 816—829. o.
- ALCHIAN, A. A. [1974]: Foreword. Megjelent: *The Economics of Property Rights*. Szerk.: *E. G. Furuboth—S. Pejovich*. Ballinger Publishing Company Cambridge, Mass. XIII—XV. o.
- ALCHIAN, A. A.—DEMSETZ, H. [1972]: Production, Information, Costs, and Economic Organization. *American Economic Review*, december, 62 (5), 777—795. o.
- BARDHAN, P. [1990]: Some Reflections on Premature Obituaries of Socialism. *Economic and Political Weekly*, (India), február 3, 259—262. o.
- BARONE, E. [1908] (1935): *The Ministry of Production in the Collectivist State*. Megjelent: *Collectivist Economic Planning*. Szerk.: *Friedrich A. Hayek*. Routledge and Kegan Paul, London, 245—290. o.
- BRUS, W. [1961], (1972): *The Market in a Socialist Economy*. Routledge and Kegan Paul, London.
- BRUS, W.—LASKI, K. [1989]: *From Marx to Market. Socialism in Search of an Economic System*. Clarendon Press., Oxford.
- DEWATRIPONT, M.—MASKIN, E. [1990]: Credit and Efficiency in Centralized and Decentralized Economies. Discussion Paper, no. 1512, Harvard Institute of Economic Research, Harvard University, Cambridge, Mass.
- GORBACSOV, M. Sz. [1987]: Átalakítás és új gondolkodás: Országunknak és az egész világnak. Kossuth Könyvkiadó, Pallas Lap és Könyvkiadó, Budapest.
- HART, O.—HOLMSTRÖM, B. R. [1987]: *The Theory of Contracts*. Megjelent: *Advances in Economic Theory. Fifth World Congress*. Szerk.: *T. Bewly*. Cambridge University Press, Cambridge, 71—155. o.

- HAYEK, F. A. [1960]: *The Constitution of Liberty*. Chicago University Press, London: Routledge és Chicago.
- HAYEK, F. A. [1989]: *Order — With or Without Design*. Centre for Research into Communist Economies. London.
- HAYEK, F. A., szerk. [1935]: *Collectivist Economic Planning*. Routledge and Kegan Paul, London.
- HEERTJE, A. (szerk.) [1981]: *Schumpeter's Vision: Capitalism, Socialism and Democracy After Forty Years*. Praeger, New York.
- HEILBRONER, R. [1990]: *Analysis and Vision in the History of Modern Economic Thought*. *Journal of Economic Literature*, szeptember, 28 (3), 1097—1114. o.
- IMF, IBRD, OECD, EBRD [1990]: *The Economy of the USSR: Summary and Recommendations, a study undertaken in response to a request by the Houston Summit: Washington, D.C.*
- JASAY, A. DE [1990]: *Market Socialism: A Scrutiny*. This Square Circle. Institute of Economic Affairs, London.
- KIDRIC, B. [1985]: *Sabrana Dela*. Izdavački Centar Komunist, Belgrád.
- KOLODKO, G. W. [1991]: *Polish Hyperinflation and Stabilization 1989—1990*. Most, 1 (1), 9—36. o.
- KORNAI JÁNOS [1957]: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1971]: *Anti-Equilibrium*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1980]: *A hiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1986]: *A puha költségvetési korlát*. Tervgazdasági Fórum, 2 (2), 1—18. o.
- KORNAI JÁNOS [1987]: *A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság*. *Gazdaság*, 21 (2, 3), 5—46 és 5—40. o.
- KORNAI JÁNOS [1992]: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Rt. Megjelenés alatt. Budapest.
- LANGE, O. [1936—37]: *On the Economic Theory of Socialism*. *Review of Economic Studies*, október és február, 4 (1, 2), 53—71 és 123—142. o.
- LAVOIE, D. [1985]: *Rivalry and Central Planning. The Socialist Calculation Debate Reconsidered*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LE GRAND, J.—ESTRIN, S. (szerk.) [1989]: *Market Socialism*. Clarendon Press, Oxford.
- LEARNER, A. P. [1946]: *The Economics of Control*. Macmillan, New York.
- LIBERMAN, E. G. [1962] (1972): *The Plan, Profit and Bonuses*. Megjelent: *Socialist Economics*. Szerk.: A. Nove—D. M. Nuti. Penguin Books, Middlesex. 309—318. o.
- LIPTON, D.—SACHS, J. [1990a]: *Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland*. *Brookings Papers on Economic Activity*, (1), 75—133. o.
- LIPTON, D.—SACHS, J. [1990b]: *Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland*. *Brookings Papers on Economic Activity*, (2), 293—333. o.
- MALINVAUD, E. [1967]: *Decentralized Procedures for Planning*. Megjelent: *Activity Analysis in the Theory of Growth and Planning*. Szerk.: E. Malinvaud—M. O. L. Bacharach. Macmillan, London és St. Martin's Press, New York, 170—208. o.
- MARX, K. [1867—94] (1974): *A tőke III. kötet*. Megjelent: *Marx és Engels Összes Művei*, 25. kötet. Kossuth Könyvkiadó Budapest.
- MISES, L. VON [1920] (1935): *Economic Calculations in the Socialist Commonwealth*. Megjelent: *Collectivist Economic Planning*. Szerk.: Friedrich A. Hayek. Routledge and Kegan Paul, London. 87—130. o.
- MISES, LUDWIG VON [1981]: *Socialism*. Liberty Classics. Indianapolis.
- NUTTER, W. G. [1968]: *Markets Without Property: A Grand Illusion*. Megjelent: *Money, the Market and the State*. Szerk.: N. Beales—L. Drewry. University of Georgia Press, Athens, G. A., 137—145. o.
- OECD [1991]: *OECD Economic Surveys: Hungary 1991*, Paris.
- ORTUÑO-ORTÍN, I.—ROEMER, J. E.—SILVESTRE, J. [1990]: *Market Socialism*. Kézirat. University of California, Davis, CA.
- PÉTER György [1954a]: *Az egyszemélyi felelős vezetésről*. *Társadalmi Szemle*, augusztus—szeptember, 9 (8—9), 109—124. o.
- PÉTER György [1954b]: *A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában*. *Közgazdasági Szemle*, december, 1 (3), 300—323. o.
- QIAN, Y.—XU, C. [1991]: *Innovation and Financial Constraints in Centralized and Decentralized Economies*. Kézirat. Department of Economics, Harvard University, Cambridge, Mass.
- SCHROEDER, G. E. [1988]: *Property Rights Issues in Economic Reforms in Socialist Countries*. *Studies in Comparative Communism*, nyár, 21 (2), 175—188. o.

- SCHUMPETER, J. A. [1911] (1980): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SCHUMPETER, J. A. [1939]: Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Progress. McGraw-Hill, New York.
- SCHUMPETER, J. A. [1942] (1976): Capitalism, Socialism and Democracy. Harper and Row, New York.
- SCHUMPETER, J. A. [1954]: History of Economic Analysis. Oxford University Press, New York.
- SÍK, O. [1966]: Economic Planning and Management in Czechoslovakia. Orbis, Prága.
- SZTÁLIN, J. V. [1924] (1949): A leninizmus alapjairól. Megjelent: A leninizmus kérdései. Szikra, Budapest, 9—101. o.
- STIGLITZ, J. E. [1987]: Principal and Agent, címszó a The New Palgrave. A Dictionary of Economics című kötetben. Szerk.: John Eatwell—Murray Milgate—Peter Newman. Macmillan, London és The Stockton Press, New York, Vol. 3, 966—972. o.
- SUN, Y. [1982]: Some Theoretical Issues in Socialistic Economics. (Eredetileg az 1958—1961-es időszakban jelent meg.) Megjelent: Social Needs versus Economic Efficiency in China. Szerk.: K. K. Fung. M. E. Sharpe, Armonk.
- TAYLOR, F. M. [1929] (1938): The Guidance of Production in a Socialist State. American Economic Review, 1929. március 19 (1), 1—80. o. újra megjelent az On the Economic Theory of Socialism című kötetben. Szerk.: Benjamin E. Lippincott. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1938.
- TEMKIN, G. [1989]: On Economic Reform in Socialist Countries: The Debate on Economic Calculation Under Socialism Revisited. Communist Economies, 1 (1), 31—59. o.

Buchanan, James M.

PIAC, ÁLLAM, ALKOTMÁNYOSSÁG

(Nobel-díjas sorozat)

Buchanan 1986-ban nyerte el a közgazdasági Nobel-díjat a társadalmi döntésemélethez és a közösségi gazdaságtanhoz való rendkívül értékes hozzájárulásáért. A modern közgazdaságtan olyan ágai ezek, amelyek csak igen kevésbé ismertek a hazai szakemberek körében.

A szerző mintegy négy évtizedet átfogó tudományos pályáját reprezentáló kötet nem egyszerűen a Nobel-díjas közgazdászokat bemutató sorozat folytatása, hanem súlyos hiányt pótol a hazai szakkönyvpiacra. Buchanan fejlesztette ki a gazdasági és társadalmi döntésemélet szerződéses és intézményi alapjait, ő tekinthető a „társadalmi választások elmélete” néven ismertté vált tudományterület iskolateremtő vezető kutatójának.

A válogatás a szerző 18 tanulmányát tartalmazza, főleg olyanokat, amelyek kiemelkedő elméleti jelentőségük mellett napjainkban Magyarországon különösen aktuálisak. Ilyenek mindenekelőtt Az egyéni szabadság, demokrácia és alkotmányosság című részben szereplő írások.

Szerepel a kötetben a szerző egyik legismertebb és legötletesebb tanulmánya is: A klubok közgazdasági elmélete, amely az itthon kevésbé ismert „közjavak—magánjavak” témakörbe tartozik, s a hagyományos jószág-típológiánál árnyaltabb megközelítést ad.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

A kötet ára: kb. 450 Ft

Várható megjelenés: 1992. II. félév